

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

BIZALOM – HITELESSÉG – ŐSZINTESÉG

A bizalom helyettesítője
a bizalmatlanság
körülményei között
a hitelesség
(autentikusság).

A címben említett 3 fogalmat – bizalom | hitelesség | őszinteség – komolynak hírelt gondolkodók nem nagyon használják. Választási hirdetésre hasonlít. Van valami ömlengős-érzelgős, egyben jól fésült (*gutgesinnt, bien-pensant*) hangulata. S ehhez vegyül a politikai konnotáció, amely enyhén fenyegető. Az az erő, amely ezt állítja magáról, egykönnyen hasba rúg, ha kételkedel benne.

Mégis.

Ezek azért fontos fogalmak – vagy képzetek – , mert a hétköznapi moralizálásban közkeletűek, különösen a racionalista etikák tüntével. S nincs fontosabb, mint a hétköznapi moralizálás. A hétköznapi moralizálás azért folyamos ezekhez a fogalmakhoz/képzetekhez, mert képtelennek tesszik az igazságot helyezni társadalmi magatartások középpontjába. Ha pedig az igazság felől nem lehet a társadalmi diskurzusokban dönteni – mert az igazság kiderítésére szolgáló procedúrákban, protokollokban, módszertanokban, logikákban megingott a *bizalom* – , akkor tájékozódásra csak az egyes aktorok szubjektivitásának latolgatása révén nyílik mód.

Ráadásul „az igaz tudás” mint az uralkodás jogcíme: antidemokratikus.¹ Amint Rancière megmutatja, az életkor, a származás/születés, a gazdagság/erő, (*sex, gender*) nem az uralom jogcíme volt; a demokrácia a hatalomra/uralomra jogcímmel nem rendelkezők uralma/hatalma, ezért az alapformája a sorshúzás (a véletlenszerű). Ezt, amint én mutattam ki,² ma a hatalom személyességének radikális tagadásával oldják meg (ilyen a joguralom, a „rule of law” képzete, racionalisztikus mí-

tosza, amely szerint nem személyek, nem személyek csoportjai és nem intézmények uralkodnak, hanem a megdönthetetlen alapjogokon nyugvó, belőlük levezethető törvények, azaz voltaképpen: senki).

„Az igaz tudás” mint a hatalom jogcíme – habár csak közvetve, hiszen az 1989 előtti szovjet típusú rezsimekben megtartották a népszuverenitás és a képviselői kormányzat (*representative government*) egymásnak is ellentmondó külsőségeit, alakosságait, ezért voltak a komikus egypárti „választások”, „parlamentek”, „miniszterek” stb. – leginkább a „valóságosan létező szocializmus” rendszerében szerepelt utoljára; a kormányzás helyességéért a helyes elmélet kezeskedett; ezért nem voltak se banálisak, se cinikusak a megvetően „ideológiai” nevezett, egyre ritualisztikusabb viták a pártvezetőségben és a Párt értelmiségi szekcióiban; s ezért volt a rendszer haldoklásának világos jele a növekvő cinizmus („pragmatizmus”), illetve a rendszeridegen világnézetek (mindenekelőtt a nacionalizmus) „beemelése” a világnézeti kánonba.

Ameddig a szovjet típusú rendszerek belső ellenzéke azt állította, hogy az elmélet helytelen (vagy visszaélnék vele, vagy eltorzítják, vagy csak beszélnek róla, de nem alkalmazzák), addig a rezsimeknek volt jövőjük, mert az alapgondolat helyreállíthatónak látszott (s persze ezért kellett az „elhajlókat”, „revizionistákat”, „frakció-sokat” kivégezni vagy bebörtönözni). Akkor húzták meg a szovjet típusú rezsimek fölött a lélekharangot, amikor a közvélemény egyre nagyobb része vélte úgy, hogy az elmélet (illetve az elmélet helyessége vagy autentikussága) irreleváns. Emelkedjék az életszínvonal, növekedjék az individuális cselekvési, döntési szabadság (a megengedett preferenciák száma) – és felőlünk ti azt gondoltok, amit akartok. Ez volt a kelet-európai közvélemény többségi álláspontja az 1980-as években; s amikor a rendszer megalkudott vele, napjai meg voltak számlálva.

Ugyanis új hatalmi jogcímre volt – lett – szükség, s a rendszer hatalmat tudott szállítani, de jogcímet már nem.

Anélkül pedig hatalom sincs.

Abban az értelemben – tudniillik negatív értelemben – a mai európai társadalmak még demokratikusak, amelyben semmilyen uralmi jogcímet nem ismernek el nyíltan (sem az aggok, sem a férfiak, sem a főurak, sem a gazdagok, sem a tudósok, sem a bölcsek, sem a papok uralmi jogcímét), bár tudni vélik, hogy *tulajdonképpen* kié a hatalom (a közvélekedés szerint a multinacionális tőkés társaságoké, különösen a nemzetközi fináncarisztokráciáé vagy a funkcionális vagy alkotmányos sajátságúságuktól megfosztott, magánérdekeikre redukált „politikusoké” – vagy ahogy Erdélyben igen furcsán, nyilván valamely román kifejezés honosításával nevezik, a „politikum” megtestesítőé³).

A hatalom jogcíme egyrészt rejtett (a joguralom és a jogállam mögöttes legitimációs forrása a – többnyire természetjogi eredetű – jogelmélet, azaz valójában, akár csak a „reálszocialista” rezsimekben, a filozófia), másrészt a kínálat-kereslet piaci mintájára elképzelt választási vetélkedés, verseny (fogyasztói preferenciák fölmutatása, megváltoztatása, serkentése, semlegesítése – hasonlóan a marketinghez és a reklámtechnikához – , amelyeknek ugyancsak szerves része az egyáltalán nem utilitárius, hanem morális és esztétikai önkép/identitás mozgósítása a „helyes” *brand* megválasztásához). Nagyon jellegzetes, hogy a mögöttes téziseket nem vitatják – ma az élitek konszenzusa az államadósság és a költségvetési hiány radikális csökkentése (más szavakkal, másik osztályálláspontról: a reáljövedelmek csökkentése, megoldandó azt a paradoxont, amelyet a stagnáló termelékenység és a robbanékonyan fejlődő technika együttállása miatt csökkenő termelő populáció okoz, ami lenyomja a profitokat, tehát az újraberuházási szintet) –, s így a tartalmi (szubsztanciális) egy-

ség szubjektív differenciálással fejezhető csak ki: lásd a „korrupt, züllött, bohóc Berlusconi” és a „méltóságteljes, hűvös szakember” Mario Monti fiktív kontrasztját.

A kérdés többé (vagy: jelenleg még éppen) nem az, hogy *milyen* politikát kell folytatni, vagy az, hogy ennek a „kell”-nek *mi* a racionális és intuitív bázisa – mert ezt kiiktatja a *pensée unique* –, hanem az, hogy *ki* érdemli meg a bizalmunkat ugyanannak a(z) (esetünkben: a megszorításos, bércsökkenítő-elbocsátó, a közszolgáltatásokat fölszámoló) politikának a folytatására.

Mi a bizalom voltaképpen? (És nem pusztán a közügyekben.)

A *bizalom* nem egyéb, mint fogadás valamely *per definitionem* ismeretlen tartalom mibenlétére és minéműségére, illetve valamely személy ugyancsak *per definitionem* ismeretlen jövőbeli cselekedeteinek minőségére, irányára, tartalmára és stílusára. Ennyiben tisztán irracionális. Ezt az irracionálitást azonban színezik – s ezzel enyhítik – bizonyos tapasztalati, intuitív megfontolások. Ez utóbbiak gyakran lélektaniak. Azt szoktuk gondolni, hogy valamely tartalom – a kilátásba helyezett jövő képének retorikai és világnézeti modora alapján – biztató *szokott* lenni, tehát valamiféle bizonytalan induktív általánosítást hajtunk végre. Ha az ilyesmi a múltban bevált, számunkra barátságos, kellemes, hasznos volt, akkor nagy rá az esély, hogy a hozzá valamelyest hasonló tartalom a jövőben úgyszintén pozitív lesz. Személyekkel kapcsolatban ezt „emberismeretnek” volt szokás nevezni. Ha a múltban kedvező tapasztalataink voltak valamely embertípus külsejével, modorával, beszédstílusával, humorával, rögzöttségeivel, idioszinkráziáival, akkor valószínű, hogy a hozzá némileg hasonló személlyel ugyancsak többé-kevésbé pozitív tapasztalataink lesznek. Így tehát a bizalom nem tetszik „ugrásnak az ismeretlenbe” (pedig az), hanem éppen ellenkezőleg: a tapasztalatainkból, élményeinkből levont empirikus (nem bizonyos, de javarészt megbízható) következtetésnek, amelynek segítségével tájékozódunk.⁴ Természetesen pontosan ugyanez jellemzi a bizalmatlanságot is.

A bizalmat konzervatívok a társadalom kötőanyagaként szokták leírni.⁵ Ez nyilván a tekintély és a hagyomány képzetéhez kapcsolódik náluk. Ezek a képzetek – és még pár hasonló – összességükben azt a gondolati szférát jelenítik meg, amelyet a társadalom kifinomult és tapasztalt értője (*connaisseur*, sőt: angolul régi francia helyesírással, hát hogyné: *connoisseur*) nem von kétségbe, mert a kételkedés az íratlan törvényben istentelen és művészietlen. (Ennek a fölfogásnak a legnagyobb szofistája Wittgenstein volt.) A piaci tranzakciók az adott szó szentségében való bizalmon nyugodnak. Ha az egyik fél szállítja az árut, a másik kifizeti. Ha megtaláltatom a cipőmet, a varga ezt jó minőségben elvégzi, időre, és a haszonkulcs (az árrés) nem lesz szemérmetlenül magas. A hiteleket kamatostul visszafizetik. A kormányzat nem indít háborút fölhatalmazás nélkül, titkolt célokért. A piaci és „piac alakú” tranzakciókban a bizalom a kölcsönös elismerésen alapul.⁶ (Ugyanezen alapul az egyenlőség is, éppen ezért tartja Marx, Hegel figyelmes olvasója – akár Kojève – a kapitalista vagy polgári társadalmat szubsztanciálisan és nem csak ideológiailag egyenlőnek.) A hagyomány ebben a vonatkozásban nem egyéb, mint az intuitív élet- és emberismeret intézményesülése: *tudjuk*, miben lehet megbízni. Tudjuk: ezt a tudást *örököltük*.

Nem egyszerűen azokat a személyeket és tartalmakat tüntetünk ki bizalmunkkal, hanem annak az élet- és emberismeretnek van *tekintélye*, amelyet a hagyomány intézményesített, s amely a bizalom társadalmi forrása – illetve amely ismeretnek a „hitelvéstése” vezet a tekintély szétrombolódásához. A hagyományos elitek tekintélyének végső pusztulása az első világháborúban következett be, amikor a nép masszívan egybehangzó tapasztalata – a mézárulás teljes értelmetlensége *s éppen ennek folytán* teljes erkölcsatlansága – megingatta a bizalom alapjait (az uralomnak és birtokosainak régisége érdekelténné vált, a „kiválók uralmának” hipotézise összedőlt, az uralkodó [keresztyén és patrióta] meggyőződések az abszurditás zsoldjába

szegődtek, a katonai erényeket megcsúfolták és í. t.). Házasság, család, monarchia, államegyház, hadsereg; engedelmisség és büszkeség, szolgálat és karizma: mindezeket pótolni kellett.

Amikor a bizalom nem támaszkodhatik intézményesült (hagyományos) élet- és emberismeretre, akkor – szemben alapjelentésével – bizonyítékokat kér. A bizalom helyettesítője a bizalmatlanság körülményei között a *hitelesség* (autentikusság). A hitelesség annak az állapotnak a kifejezője, amelynek ideje alatt bízni szeretnénk, de nem tudunk bízni.

Hiteles az a tartalom vagy az a személy stb., amely vagy aki a morális aktorok szemében *bebizonyította*, hogy bizalomra érdemes. Itt nem ennek a tartalomnak vagy személynek (stb.) az értékességéről van szó magánvalóan, hanem olyasmikről, mint az illető „tartása”, „habitusa”, következetessége, szótartása, mértékletessége, méltóságteljesége, szerénysége, ám mindenekelőtt önmagával való azonossága, azaz *integritása*. Ez nem erény, az erénynek meghatározott szubsztantív tartalma van. (És emiatt nem ugyanaz az erény a platonista, a sztoikus, a szkeptikus, az epikureus számára.) A hitelesség üres.

De nem immorális vagy amorális, ellenkezőleg. Az erényfogalom procedurális utóda. (Platonista és epikureus is lehet „integer”, el is ismernék ma egyaránt hitelesnek, ha szótartó, következetes, önazonos.)

A mai politikai és erkölcsi diskurzus „hiteles embereket” követel. A céda és a szűz egyaránt autentikus, és egyaránt elismerik a maga önálló erejében, „autonómiájában”. Úgyszólván minden erényfogalom (erkölcsi szisztéma) lehet autentikus, amennyiben megvan ez a belső ereje, tartása, mert az általános – szilárdan adottnak tekinthető – bizalmatlanság nem tűri az erkölcs és az igazság szintézisét (ez nekünk tiranniának tetszik). Ezért tulajdonítunk ekkora jelentőséget az *őszinteségnek*.⁷

Az őszinteség (akár az összes föntiek) a romantika gyártmánya. Ezt már az 1960-as évek kultúrákritikája látta. Az őszinteség egyrészt magatartás (attitűd), másrészt morális gyakorlat: az az őszinte ember, aki – amikor javasol valamit embertársainak, felebarátainak – föltárja indítékait (motivációit), elismeri gyarlóságait, esendőségének elemzéséből pedig nem felejt ki önös érdekét. Az általános bizalmatlanság kontextusában – amikor a közjóra való hivatkozás nem csupán „hittelét veszttette”, hanem egyenesen fölháborodást és gyűlöletet kelt – nem elfogulatlanságra, pártatlanságra, tárgyilagosságra van elsősorban szükség, hanem az elfogultság beismerésére. Így a népszónoknak (vagy akár az udvarlónak) nem kell „önmaga fölé emelkednie” – ami valaha az erkölcsi fejlődés kívánalma volt –, hanem „önmagának kell lennie”. A közüdv a zsarnokság ürügyének tetszik csupán, elvégre a nácik plakátolták ki mindenhová, hogy „*Gemeinnutz vor Eigennutz*”, magánhaszon helyett közhaszon. Minekutána már nem hisszük valakiről egyszerűen és közvetlenül, hogy „jó”, a valaminő tekintetben jó embernek föl kell kutatnia lelki érdekelttségét a „jóságban” (pl. „konfliktuskerülő”), hogy mentegethesse. A „nagylelkűség” indítéka állítólag az elviselhetetlen szenvedés fokozódó szánalom (enyhe patológia). A jóságnak pszichológiai ürügyre van szüksége, hogy őszintének avagy hitelesnek tessenek vagy tetszhessék.

Az is romantikus gondolat, hogy a gondolat (az eszme), a tudás konstrukció.⁸ Ennek a 20–21. századi variánsa kiiktatja azt az üledéket, azt a reziduumot, amely benne van minden hagyományban, s amit a tiszta konvencionális érdekekben el kell nyomni.⁹ Annak az őszinte bevallása, hogy a hagyomány – és minden tartalom, amelyhez a tekintély igénye fűződhetik – az éppen adott beszélő reziduális indítékait fejezi ki, miközben a tradíció önnön reziduumai kifejthetetlenek, földoldódtak a formában, lehetővé teszi a visszamenőleges konstrukciónak a párhuzamos sokszorosítását, amelynek révén a hagyomány ún. narratívákká szálazódik szét, ezek legitimitása pedig mindössze a befogadás intenzitálásában („elhiszem, olyan erős”) alap-

zódik meg. Mindez azonban a bizalom | hitelesség | őszinteség középpontba kerülését teszi problematikusá, hiszen ennek a célja az volt, hogy – legalább szubjektív – bizonyosságot keressünk és találjunk.

Vegyük az errefelé legfontosabb példát, *pace* Kant. Az ügynökök és besúgók kérdéséről beszélek. Ez a probléma a volt szovjet térség egykori államai közül Kelet-Németországban és Romániában a legjelentősebb, mindenekelőtt azért, mert itt volt a legnagyobb a politikai titkosrendőrségnek és az általa vizsgált populációnak a mérete (bár Romániában még nagyobb volt a titkosrendőrség politikai befolyása, amely a rezsim vége felé meghaladta a pártszervekét), bár az ideológiai okok homlokegyenest ellenkezők. (Még van egy párhuzam: a „disszidálás” jelentősége. Még a fogalmak is hasonlóak: a *Landsflucht* – az NDK-ban: „*Republikflucht*” – és az a fugi din țară [elfutni, elmenekülni az országból] szimbolikus jelentése azonos.) „Az új szövetségi tartományokban” (vagyis Kelet-Németországban) a kérdés a rendszer természetét érinti, Romániában és másutt a „morálonológiai” dimenzió az alapvetőbb.¹⁰

A spiclikérdés a bizalom problematikája köré rendeződik. Itt valóban egészen képtelen viszonyokról beszélünk, amelyeket (túl) könnyű – és lélektanilag érthető – az abszurd humor eszközeivel semlegesíteni. E sorok íróját a hivatalos dokumentumok szerint tizenhárom esztendő kora (!) óta figyelte meg a titkosrendőrség, mintegy másfél évtizedig – bizonyíthatóan – két állam titkosszolgálat; és nem tudunk mindent. De ez semmi.

Az 1980-as években találkozóra került sor a budapesti Állami Egyházügyi Hivatal munkatársai és az egyik magyarországi történelmi egyház püspökei és más vezetői között. A nagy létszámú tanácskozáson megjelentek közül *kivétel nélkül mindenki* az állambiztonsági szervek dolgozója volt (tisztje, fizetett ügynöke, „társadalmi megbízottja”, azaz beszervezett besúgója, de leginkább az első két kategória tagja). A főpapok közül mindenkit külön-külön instruált az állambiztonsági szolgálat, tehát a püspökök nem tudhatták, hogy a többiek közül kicsoda ávós, és kicsoda nem, ezért azt hihették, hogy a saját politikai taktikájuk és meggyőző erejük vette rá kompromisszumra a többieket; az Állami Egyházügyi Hivatal állambiztonsági főtisztjeit se informálták *minden* megjelent személyiség státuszáról, tehát erőfeszítéseket tettek a meggyőzésükre. A megjelent főpapok némelyike – mivel nem tudhatta, mi a többiek megbízása – ellenállást, vonakodást mímelt (utasításra), ezeket a szintén utasított kollégák a későbbiekben denunciálták a jelentéseikben, hiszen nem tudhatták, hogy a másik főpap nemcsak egyházi értelemben a kollégájuk, hanem egyben elhárító vagy földerítő bajtársuk is. Az ügy tragikomikus jellege tagadhatatlan.

A lakosság mindig tudta, hogy megfigyelik, rettegett is tőle, ez megfegyvelésének egyik leghatékonyabb eszköze volt. Az 1989-i fordulat után a nyilvánosságra jutott adatok igazolták a mindent átszövő titkos háló nagyságáról alkotott népi föltevéseket, amelyek többnyire nagyságrendekkel alábecsülték a valóságos „lefedettséget”. Emberek százazreit érte kellemetlen meglepetés: barátokról, szeretőkről, családtagokról derült ki, hogy valamit „jelentettek” róluk; még mindig a kelleténél kevesebben sejtik, hogy követték, lehallgatták, titokban lefényképezték őket, fölbontották és elolvasták a leveleiket. A kelleténél kevesebben sejtik azt is, hogyan kapcsolták össze a különféle személyzeti adatbázisokat az állambiztonsági nyilvántartásokkal; én magam a kolozsvári állambiztonsági kihallgatásomon az egyetemi minősítéseimmel, jellemzéseimmel találkoztam.

Ugyanakkor a megfigyelés maga a vártnál sokkal kisebb arányú megtorláshoz, joghátrányhoz vezetett. A szovjet típusú rendszer az állambiztonsági megfigyelést öncélként (is) fogta föl, együtt a lakosságról szóló sokféle más, szintén döbbenetesen széles körű információgyűjtéssel.

A sokk természetesen vezetett – nem „bizalmi válsághoz”, hanem a bizalom válóságához. Úgy tetszett, hogy a nyílt elnyomás eltörpül a titkos megfigyelés hatalmas – valóságos és jelképes – súlya mellett. Olyannyira, hogy a korábbi rendszer lényege a népi fantáziában a *titok* képzelete köré csoportosul. Az a tény, hogy a lakosság nem elhanyagolható hányada – akár tíz-húsz százaléka – valami *egyéb* volt, mint amit önmagáról nyilvánosan bevallhatott, hogy emberek százezreit, néhol millióit a titkosrendőrségi együttműködésbe többnyire kényszerrel bevont polgártársaik *becsapták*, kénytelenek voltak *becsapni*, másnak mutatkoztak, mint akik-amik valójában voltak, természetesen a *titok* elemének túlértékelését okozta. Maga a titkos állambiztonsági megfigyelés nem a szovjet típusú rendszerek kizárólagos sajátja, hiszen ez a fölvilágosodás óta minden modern államban általános, és ma is mindenütt elterjedt. Itt a méreteknél önmagukban van jelentőségük.

A kelet-európaiak úgy érzik, hogy a színlelés, az álarc, a rejtett veszély általános adottság, ráadásul a politika tulajdonsága.

Mármost a demokratikus politika legfontosabb vonása a nyilvánosság, mindenél fontosabb, hiszen nélküle semmi – pl. a többpártrendszer és választási verseny – sem az, ami. Mi, kelet-európaiak minden nyilvános aktus mögött titkot gyanítunk, és ezt nem is lehet tőlünk rossz néven venni. A titkosrendőrségi megfigyelés általánossága a politikai elnyomást személyessé változtatta – hiszen magánszemélyeként tévesztettek meg bennünket a titkosügynökök és besúgók, akik az ismerőseink, szeretteink voltak. Ezért a személyes megbízhatóság, őszinteség, nyíltság Kelet-Európában minden mást megelőzően – tehát a közügyek és a személyes erkölcsi problémák sok tekintetben hasonló területén – a racionalitásra rátromfolva vált lényegivé. A sokszoros megcsalattatás miatt a habitus – kiváltképpen a nyílt és az indítékokat relativizáló módon föltáró habitus – vált döntő kritériummá, annak a vágya, hogy akit látunk, az legyen, aki valójában, s amit mond, bizonyosan belőle, belülről fakadjon, legyen meg benne a személyes meggyőződés, a saját magáról való igazmondás hihető pátusza. A személyes autonómia fétissé vált, egyben a személyes autonómiában – sőt: a személyes autonómia pusztja lehetőségében – való kételkedés a legjellegzetesebb magatartásformánkká. A bizalomra vágyó, de a bizalomra nem hajlamos ember egyszerre végzetesen szubjektivizál mindent, másrészt csak az objektivitásba hisz, amely mögöttes, föltárhatatlan, azaz: titok. Innen származnak ismeretes lelki jellegzetességeink: minden erkölcsi hivatkozás hamis; minden személyfölötti irreális, képzelt; csak a kis léptékű, személyes, otthonos szimpátiák megbízhatók; minél távolabbinak tetszik valaki tőlünk, annál valószínűbb, hogy hazudik; mindenki más csak önző érdekeit követi; minden intézmény illúzió, mögöttük csak önző magánemberek vannak; semmilyen ígéletben nem szabad bízni, egyáltalán semmiben nem szabad hinni, ami közvetlenül nem megfogható.

Ezekkel a mindennél keményebb lelki realitásokkal kell szembenéznie bárkinek Kelet-Európában – és egyre inkább másutt is –, aki igazságosabb, kíméletesebb, szeledebb társadalmat szeretne.

■ JEGYZETEK

1. Vö. Jacques Rancière: *La Haine de la démocratie*. La Fabrique, Paris, 2005. 40–57. Vele szemben Alain Badiou: „L’Idée du communisme”. In uő: *L’Hypothèse communiste*. Lignes, Paris, 2009. 179–205. Ua. in: Alain Badiou, Slavoj Žižek (szerk.): *L’Idée du communisme*. Lignes, Paris, 2010. 5–26. A véletlenről lásd: Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő*. Ford. Hidas Zoltán. h. n. [Bp.]: Atlantisz, 2003. 179–200.
2. G. M. Tamás: *Innocent Power/Die unschuldige Macht*. Kassel/Ostfildern, dOCUMENTA (13) Hatje Cantz, 2011.
3. A magyarországi irodalmi nyelvben a „politikum” a kiváltképpeni politikai szférát jelenti („das Politische”), nem a „politikai osztályt”, mint Erdélyben szokás, és nem is a „politikát”. „A politikum” így már regionalizmus, tájnyelv. (Vö. „tanügyminisztérium”, a magyarországi irodalmi nyelvben: oktatási minisztérium. Evvel nem akarom mentegetni a mai magyarországi irodalmi nyelvet – hivatalos tájnyelvet –, amely olyan csodák-

ra képes, mint az „óvodáztatás” és a „jogvédősködés”, vö. a 2011. december 6-ai Magyar Nemzet egyik főcímevel: „Bajban a megélhetési rasszistázók”.)

4. „Az általában vett gondolkodásban tájékozódni annyit tesz tehát, mint az ész objektív princípiumainak elégtelensége folytán magának az észnek valamely szubjektív princípiuma szerint meghatározni, hogy mit tartunk igaznak.” Immanuel Kant: „Tájékozódni a gondolatok között: mit is jelent ez?” (1786). In: Kant: A vallás a pusztá ész határain belül és más írások. Ford. Vidrányi Katalin. Bp., Gondolat, 1974. 113.

5. Lásd pl. Francis Fukuyama: A bizalom [1995]. Ford. Somogyi Pál László. Európa, Bp., 2007. Evvel szemben áll a „szeretet” keresztyén fogalma, vö. Alain Badiou: Saint Paul. La formation de l’universalisme. Presses Universitaires de France, Paris, 3. kiad., 2003. 91–97.

6. Összefoglalólag lásd Axel Honneth: „Integritás és megvetés” (1990). In Honneth: Elismerés és megvetés. Ford. Weiss János. Jelenkor, Pécs, 1997. 97–108.

7. „Rosszabb szolgálatot nem is tehetnének az erkölcsiségnek, mint ha példákából kívánnánk magyarázni. Mert attól függetlenül, hogy mit jelöl számomra a példa, előzőleg a moralitás elvei szerint kell megítélni, vajon arra is méltó-e, hogy igazi példaként, vagyis mintaként szolgáljon. Így semmiképpen sem alkalmas arra, hogy a moralitás fogalmát mindjárt a kezünkbe adja. Még az evangéliumi szentet is először a mi tökéletességeszményünkkel kell összehasonlítani ahhoz, hogy szentként ismerjük el; ő maga is így beszél: hogyan nevezhettek engem (akit láttok) jónak? Senki sem jó (a jó ösképe), csak az egyetlen Isten (akit nem láttok). Honnan vesszük azonban Istennek mint a legfőbb jónak a fogalmát? Csupán az eszméből, amelyet az ész a priori vázol fel az erkölcsi tökélyről, s amely elválaszthatatlanul kapcsolódik a szabad akarat fogalmához.” Immanuel Kant: „Az erkölcsök metafizikájának alapvetése” (1785). In Kant: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése... Ford. Berényi Gábor. Gondolat, Bp., 1991. 38. Márpedig mindaz, amit följebb – egyszerűsítve – vázoltam, éppen „példákból magyarázás”, ez a „korkívánatok” lényege. Kanttal szemben lásd a katolikus teológus csak látszólag hasonló állásfoglalását: „Mínthogy a kinyilatkoztatás... metafizikai értelemben szükségeszerű, az ember pedig mindenkor címzettje, éppen ezért a teológiai értelemben vett kinyilatkoztatás – szabad. Hiszen teológiai értelemben a kinyilatkoztatás nem Isten szabad döntése arról, hogy föltárulkozik-e vagy elzárkózik, hanem tényleges föltárása elrejtett lényegének. Az ebben az értelemben vett kinyilatkoztatásról nem állíthatjuk, hogy az embert természeténél fogva szükségszerűen megilleti. Ellenkezőleg: ez a kinyilatkoztatás lényegileg szabad.” Karl Rahner: Az Ige meghallói. Ford. Gáspár Csaba László. Gondolat, Bp., 1991. 103.

8. „Minden valódi tudás műalkotás, amennyiben a két filozófiai elemet [filozófia és tudomány, illetve tudomány és művészet] az egyesben mint általánost gondolati aktusként ábrázolják. (...Az) is, ami a tudás lényege, az elmélet tartalmazza, amelynek révén mint műalkotást tételezik. Azt nevezzük jelesül műalkotásnak, amiben az általános az egyesben fejeződik ki, és műalkotásnak szűkebb értelemben azt, amikor az eszmét tudatosan helyezik el benne...” Friedrich Schleiermacher: „Dialektik 1845”. §25. In Schleiermacher: Dialektik, I. S. a. r. Manfred Frank. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2001. 157.

9. „Minden magába savanyodott hagyomány épp oly naiv, mint amilyen naiv a hagyománytalanság: fogalmuk sincs róla, mi rejtőzik az elmúltból az állítólag tiszta, az elkorhadtnak porától zavartalan tárgyi vonatkozásban. A feledés azonban embertelen, mert feledés vár a fölhalmozott szenvedésre; mert a történelmi jel a dolgokban, szavakban, színekben és hangokban mindig az elmúlt szenvedés jele.” Theodor W. Adorno: „Über Tradition” (1966), az Ohne Leitbild. Parva aethetica ciklusból (1967, 1968). In Adorno: Kulturkritik und Gesellschaft, I Gesammelte Schriften 10.1. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1997. 315. Vö. mindehhez: Martin Jay: „Taking on the Stigma of Inauthenticity: Adorno’s Critique of Genuineness” In Gerhard Richter, szerk.: Language Without Soil: Adorno and Late Philosophical Modernity Fordham University Press, New York, 2010. 17–29. Amde: „A szubjektív nem-egyidejű mozgósítja ezt az objektív nem-egyidejű ellentmondást, így azután egyesül a kettő, a feltorlódtól düh lázadó-ferde és a megmaradt lét és tudat objektív-idegen ellentmondása. A régi társadalom relatív rendjének és beteljesedésének elemei vannak meg itt, ebben a mostani rendezetlen társadalomban, és a szubjektív nem-egyidejű ellentmondás negatív és pozitív értelemben is meglepően kelti életre ezeket az elemeket. Az áthagyományozott dolgok közül a ház, a föld és a nép ilyen objektív kiválasztott ellentmondás a kapitalista Mosttal szemben, amely ezeket egyre inkább szétrombolta, és semmi sem pótolta. Ezek az áthagyományozott dolgok ellentmondásosak és a régi társadalom még el nem sorvadt elemei: sőt, ezek már eredetükben is ellentmondások voltak, mégpedig az elmúlt formákkal szemben, hiszen ezek sohasem realizálták teljes egészében a háznak, a földnek és a népnek azokat a tartalmait, amelyekre voltaképp gondoltak.” Ernst Bloch: Korunk öröksége [1935]. Ford. Bendl Júlia, s. a. r. Mesterházi Miklós. Gondolat, Bp., 1989. 125–6.

10. De itt is volt – szemben mondjuk Magyarországgal – kísérlet a jelenség politikaelméleti analizésére, lásd Adrian T. Sirbu, Alexandru Polgár szerk.: Genealogiile ale postcomunismului. Idea, Cluj-Napoca, 2009. (Angolul is.)